

M Á T É Z S O L T

Rovásírás és a kazár judaizmus

HOZZÁSZÓLÁS A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS
FEJEDELMI KÉSZLETÉN LÉVŐ ROVÁSFELIRATOK
CÉLJÁNAK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

Az akadémiai magyarságtudomány László Gyula halála után (1998) fokozatosan visszafoglalta azokat a „hadállásokat”, amelyeket a kettős honfoglalás elméletének engedve korábban feladott. A kettős honfoglalást érő kritikák odáig mennek, hogy a „*dilettánsok kedvenc elméletének*” címkézik¹ László Gyulának a bevett tudományt döngető koncepcióját. Annyi azonban vitathatatlan eredményként a tudományos közvélekedésben fennmaradt, hogy az avarokat, a sztyeppei magyarokat ma már korántsem illik a XIX. századi nemzetfogalom monolitikus jelenségének tekinteni. Sokkal inkább a törzsszövetség – az eltérő nyelvű, etnikumú rokon népek konglomerátuma – vagy egy vezető etnikum által szervezett szövetség fogalma jellemezheti a sztyeppei valós állapotokat.

Az avarok nyelvéről semmit sem tudunk. Legfeljebb a „kelet rúnáinak”, a leginkább szórványos rovásírásos emlékeknek az irodalma tesz kísérletet a rovásban használt nyelvek megközelítésére. Vékony Gábor halálával (2004) azonban ez is lassan a fantáziatudomány fogalmába csúszik át, jóllehet eredményei koherensek, és téziseiről helyettesítő cáfolat sem jelent meg. A nagyszentmiklói kincs felirataira vonatkozó megfejtését a később előkerült szarvasi tütartó feliratai alátámasztották. Betűazonosítási javaslatait és olvasatának logikáját nyelvészeti alapon sem lehetett megcáfolni.²

A rovásírás tárgykörét leginkább az Akadémián kívüli magyarságtudósok karolták fel több-kevesebb tudományos felkészültséggel és ugyanilyen elfogultsággal. Ma talán Hosszú Gábor, az egyetlen – valóban tudományos apparátussal dolgozó rovás kutató. Vékony Gábor kutatásait is felhasználva, a székely-magyar rovásírásnál tágabb történeti merítéssel Rovás Atlaszt és írás genealógiát dolgozott ki.³ Erre alapozva kísérletet tett a székely-magyar rovásírás UNICODE rendszerének kidolgozására. Azonban éppen a témában magukat illetékesnek tartó hozzáértők miatt nem érhetette el a kívánt eredményt. A történeti, nyelvészeti, hangtörténeti és írástörténeti felkészültséggel, informatikai igényességgel megírt munka, amelynek végső indítéka az volt, hogy elkészüljön a magyar örökség részét képező székely-magyar rovásírásnak az írásrendszerek egységes kódolását és használatát leíró nemzetközi UNICODE szabvány szerinti változata, elvesztette a rovásszakértők támogatását. Egyénieskedő torzszalkodásuk megakadályozta egy szabványosított írásrendszer elfogadását. Sajnos az angol nyelven megírt könyv éppen az érintettek nyelvi befogadókészsége miatt azt sem érhetette el,

hogy az eurázsiai rovás rendszerek szerző által feltárt rokonságának, történeti és földrajzi összefüggései a magyar érdeklődők körében általánosan ismertté váljanak.

Általában avar kincsnek tartják, de többek között Hosszú Gábor munkája révén is megkérdőjelezhetőek azok az állítások, amelyek szerint a nagyszentmiklósi kincs avar lenne. Az sem pontosan tisztázott, hogy mit is kellene ezen értenünk: a kincs készítői vagy egy időben volt gazdáik voltak avarok? A kincslelet tele van bizánci motívumokkal, de az avar, vagy avarok kapcsán előkerült ötvösmunkákkal is sok rokonságot mutat. Leletkörülményei nem mondanak ellent annak a feltevésnek, hogy avar fejedlem tulajdonából került a földbe. – Perdöntőnek tekintik azt a körülményt, hogy a rajta lévő rovásjelek nagyobb része az avar sírból előkerült szarvasi tűtartón is előfordul. Az írást avarnak tulajdonítani azonban kissé bizonytalan, mert konkrétan az avarok nyelvéről semmit sem tudunk. Vékony egyébként kései ősmagyaroként azonosította mind a szarvasi tűtartó feliratát mind a nagyszentmiklósi epigráfiák nagyobb részét. – Visszajutottunk a kettős honfoglalás elméletéhez? – Ne menjünk bele!

Előrebocsátom, hogy nem vagyok rovás szakértő. Bár hosszú ideje nyomon kísérem a rovás irodalmát, a tudásom passzív. Eddig egyetlen alkalommal szoltam hozzá a témához a Nikolsburgi Ábécé *iprus* latin rövidítése kapcsán.⁴

Most, hogy ismét, céhen kívülként nyúlok rovás témához, tisztáznom kell, hogy írássom nem érinti a nagyszentmiklósi kincs rovásjeleinek olvasatát vagy megfejtését. – Teljes mértékben Vékony Gábor olvasatára⁵ és Hosszú Gábor IPA szerinti fonetikai átírására⁶ támaszkodom. Átvettem László Gyulától⁷ az edények Hampel-féle számozását és a rovásfeliratok írásképét, az írásképek számozásánál viszont Vékony Gáborral együtt a Hampel-féle első, 1885. évi számozást⁸ követtem az általánosan elterjedt 1905. évi második számozás helyett.

Mivel az edényeknek a feliratokkal és értelmezésükkel való azonosítása a szétszórt adatok és többszöri áttételen követhető hivatkozások miatt csak nehezen volt kibogozható, és végképp nem volt áttekinthető, a feliratok céljának és az edények használatának könnyű áttekintésére a fent hivatkozott közlések alapján összeállítottam egy táblázatot.

A táblázat a Hampel-féle tárgy-számozást, az edények kicsinyített képét⁹, a feliratok faksimilijét és Hampel-féle első számozását, a feliratok technikai kivitelezését, a Vékony Gábor által megállapított nyelvét, olvasatát és értelmezését, Hosszú Gábor fonetikai átírását tartalmazza. A táblázatot utóbb kiegészítettem két oszloppal, amelyek a feliratokból következtethető használatra vonatkoznak.

A nagyszentmiklósi kincs előkerülését már többen leírták. 1799-ben földmunka során bukkant rá egy rác gazda Nagyszentmiklóson az Aranka partján a 23 darabból

A NAGYSZENTMIKLÓSI KINCS FEJEDELMI KÉSZLET EDÉNYEINEK HASZNÁLATA ÉS A ROVÁSFELIRATOK ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZATA

szám név	kép	felirat a felirat ötvös technikája, Hampel szám 1884/86	nyelv, fonetikai átírás, magyar átírás/ fordítás	mire való?	étkezési szabály
No 3 korsó		10a karcolt	magyar ?! βəʔdʰ vosudu - alkoholos ital, Id. No 8	alkoholos ital	semleges
No 4 korsó		10b karcolt	magyar ?! βəʔdʰ vosudu - alkoholos ital, Id. No 8	alkoholos ital	semleges
No 5 korsó		13 14 karcolt	onogur/török magyar qimʰk ʃʰɸʰy kumisz savó	kumisz savó	tejes
No 6 korsó		7 8 9 karcolt	csuvas/magyar szláv jász/alán sʰy-wʰm βʰz vʰdʰd szűrőm víz vodojo=víz víz	víz	semleges
No 8 szilke		1a karcolt és poncolt 1b	magyar βəʔdʰ ʰzəʔdʰ ʰzəʔdʰ ʰzəʔdʰ vosudu izzadvány /párlat/ izzadtuni ivó alkoholos párlat hevüléshez ivó /csészéje/	alkoholos ital	semleges
No 9 csésze		3 poncolt	magyar yʰʰ... ʰzʰdʰg üríts izadogh /hevülő/	alkoholos ital	semleges
No 10 csésze		5a karcolt és poncolt, karcolt 5b	magyar yʰʰ... ʰzʰdʰg magyar yʰʰʰ üríts izadogh /hevülő/ üdülj /fel/	alkoholos ital	semleges
No 11 pohárka		15 karcolt	csuvas βʰ hevülj	alkoholos ital	semleges
No 15 tálka		11 karcolt	magyar βʰdʰ wʰʰk vad éték	hús	húsos
No 16 tálka		12 karcolt	magyar βʰdʰ wʰʰk vad éték	hús	húsos
No 17 ivókürt		2 poncolt	magyar yʰʰ... ʰzʰdʰg üríts izadogh /hevülő/	alkoholos ital	semleges
No 22 kehely		4 poncolt	magyar yʰʰ... ʰzʰdʰg üríts izadogh /hevülő/	alkoholos ital	semleges
No 23 kehely		6a 6b poncolt, karcolt	magyar yʰʰ... ʰzʰdʰg szláv vʰdʰʰ vʰʰʰ üríts izadogh /hevülő/ vodojo vas=vízzel tiéd víz	alkoholos ital	semleges

A szám - No x - az edényeknek a szakirodalomban általánosan használt számozása. A rovásfeliratok írásképe Hampel rajzolata. A rovásjeleket jobbról balra haladva kell olvasni.

A feliratok Hampel száma Hampel eredeti, 1884/1886-ban megjelent számozása. Az irodalom /pl. László Gyula/ használja az eltérő, 1905-ös Hampel, Alttertümer számozást is.

A nyelvi meghatározás és értelmezés Vékony Gábor Későnépvándorláskori Rovásfeliratok a Kárpát-medencében /Életünk Könyvek 1987/ c, munkájából van. Ugyanezen alapulnak a Hosszú Gábor Heritage of Scribes /Budapest, 2012/ könyvéből facsimilében átvett IPA fonetikai átírások. A fonetikai átírás jelei a rovással ellentétesen - balról jobbra - haladnak. - A 6b köirratot az irodalomban elterjedt ábrázolásától eltérően a talpára állítottuk.

álló, közel 10 kilogrammnyi páratlan aranyeletre. Kalandos út után, hatósági intézkedésre került a kincs Bécsbe, ahol máig is őrzik. A kincsnek gazdag irodalma van. Tartották hunnak, szlávnak, bolgárnak, altaji türknek. Györffy György egyenesen magyarnak vélte, amikor azt írta, – „A nagyszentmiklósi kincs a türk nomád állam utolsó hagyatéka...”¹⁰ Ma leginkább arvának tartják.

Sok kételet eloszlatott volna, ha az előkerülés helyszínét a maga idején szakszerűen meg lehetett volna vizsgálni. Erre azonban sem lehetőség sem felkészültség nem volt. 2005-ben a vélt helyszínen végzett régészeti azonosító fúrásokból származó faszén darabok C14-es vizsgálata Kr. u. 670 és 830 közötti időszakot határozott meg.¹¹ A közép- és belső-ázsiai eredetű avarok a türkök elől menekülve 567-568-ban foglalták el a Kárpát-medencét.¹² és a IX. század elején, Nagy Károly idején „tűntek el”. Bóna István a kincs esetleges anyagát adó, a bizánci adóból befolyt aranypénzek finomságát összevetve a kincs anyagával, meglepő egyezést talált a 610 és 685 között vert solidusok anyagával.¹³ Bár nem minden darabnak azonos az anyagösszetétele. – Mindez nem mond ellent az avar eredetnek vagy akár a feliratok Kárpát-medencei keletkezésének.

Az avarság kívülről egységesnek látszott, azonban mint jellegzetes sztyeppe-i alakulat sokféle eredetű törzseknek, népcsoportoknak erővel egybetartott egysége volt. Nem volt etnospecifikusnak mondható. A politikailag kifelé egységesnek mutakozó részek nyelve, vallása etnikuma többféle, és a kaganátus szempontjából egyszerűen lényegtelen volt.¹⁴ Írásukat általában kazáriai rovásírásaként tartják számon, bár Hosszú Gábor Rovás Atlasza határozottan megkülönböztet egy kazár és egy Kárpát-medencei írást, nem tagadva a kettő rokoni kapcsolatát.¹⁵

A kincs megtalált része 23 asztali aranyedényt tartalmaz. Fejedelmi udvarra valló ötvösművészeti alkotások. Ötvösfogások és poncolások vizsgálata alapján ma – Dienes István tanulmányai után¹⁶ – általánosan elfogadott, hogy két edénykészletről van szó, amelynek korszói a mongol kánok udvarában ismert négy itallal hozhatók kapcsolatba. Ez az első olyan felvetés, amely a kutatásban a pontosabb használat kérdéséhez közelít.

Dienes a két készlet egymás mellé állításakor felfigyelt arra, hogy a díszítésmód, poncolás különbségén túl az is megkülönbözteti a két készletet, hogy míg az egyiknek a darabjait szinte ellepik a gazdagon domborított ember- és állatábrázolások, a másik készletnek csak három darabján van – inkább szegényesnek és csak ornamentális értékűnek mondható – jelentéktelenül kicsiny állatábrázolás. Viszont az utóbbi, később a „fejedelem készlete” elnevezéssel jelzett készlet minden darabján rovásírásos felirat van, míg a másik, a „fejedelemasszony készlete” néven emlegetett edénycsoport egyikén sincs ilyen. Egyebekben mindkét csoport kielégíti egy a sztyeppe-i használati szempontoknak megfelelő készlet fogalmát.

A feliratok nélkül a nagyszentmiklósi – bár kétségtelenül a leggazdagabb és művészeti szempontból is legfigyelemreméltóbb – csak egy lenne a szilágysomlyói első és második, a nagyszéksői és kunbáonyi népvándorlás kori aranyleletek közül. A rendkívüli érdeklődést Bécs „eltulajdonításának” és rejtélyes feliratainak köszönheti. Témánk szempontjából a kincsen található görögbetűs – görög és nem görög nyelvű

feliratok – jelen pillanatban nem játszanak szerepet, azok taglalására nem is térek ki, csupán a rovásírásos poncolásokra és bekarcolásokra.

Vékony Gábor összefoglalja, hogy a megelőző száz év – egyébként sikertelen – megfejtési kísérletei milyen célt vagy tartalmat feltételeztek a feliratok mögött.¹⁷ Egy étel-, italkészleten mindenféle felírás lehet: himnusz, tósztt, név, jópofa rigmus stb. De ezek általában dekoratív feliratok, amelyek nem sértik az edény művészi értékét. Németh Gyula a tulajdonos nevével, az edények megnevezésével próbálkozott, felmerült az edény súlyának, különféle – evéssel, ivással vagy attól független – jókívánságoknak a felírása. Fentebb említettük, hogy Dienes vetette fel a lehetséges kapcsolatot a négyféle korsó és a négyféle ital között: „Aligha lehet véletlen, hogy négy korsó van a teljesebb készletben, hiszen keleten az előkelők vigasságok alkalmával valóban négyféle itallal éltek: kumisszal, méhsörrel, borral és pálinkával.”¹⁸ Logikusan adódott a feltételezés, hogy a felírók az edények fenekére azt írták, hogy mi kerülhet beléjük. Vékony Gábor ezen az úton elindulva, szem előtt tartva a sztyeppei fejedelmi udvarok többnyelvűségét, olyan megoldáshoz jutott, amelyet később a szarvasi lelet kapcsán igazoltnak is vélt. Bár megfejtése ma még korántsem általánosan elfogadott, számomra a megalapozottságát a megfejtés kemény logikája, interdiszciplináris módszere és nem utolsó sorban a megfejtő elismert és sokoldalú szakmai munkája hitelesíti.

A kincs fejedelmi készletnek mondott 13 darabján összesen 19 darab, különböző technikával, feltehetően több időszakban és több nyelven írott rovásfelirat van. Mindegyik rövid, egy-két szavas felirat, – összesen 121 karakterrel és 7 bizonytalan szerepű, esetleg szóválasztó, vessző-szerű rövid karcollással felírva. A 121 karakter 21 különböző hangértéket jelölő rovásjelet tartalmaz. A feliratokból egy ötször (két tálkán, két kelyhen és az ivókürtön), 3 másik pedig kétszer fordul elő (egy esetben ugyanazon az edényen /No 8 szilkén/¹⁹, a két másik esetben párban összeálló két korsón illetve két tálkán).

A feliratok egyik része díszesen domborított, poncolt. Másik részük, bár az irodalomban szintén poncolásként ismert, de jóval egyszerűbb, elnagyoltabb – díszítő szándék nélküli domborítás, megint más részük karcollás. Egy-egy edényen többfajta szöveg és többfajta technika is előfordul.

A jelekből Vékony Gábor 13 különböző szót illetve szókapcsolatot olvas ki²⁰ többnyire kései ősmagyar, esetenként csuvas, onogur, köztörök vagy szláv nyelven. A jelek felkerülésével kapcsolatban a török-magyar-szláv sorrendiséget is megállapítja.

Ami a feliratok célját illetve indokát illeti, Vékony Gábor a megoldás küszöbén áll, de azt nem lépi át. Iseri az írások feltételezhető keletkezésének közegét. Olvassa és megérti az írásokat, de a Dienes-féle 4 ital felvetésén túl nem tesz kísérletet arra, hogy feltárja a feliratok bevésésének értelmét. Már pedig a feliratok felvitelére komoly in-

doknak kellett lennie. Nem lehet egyszerű közlési indítéknak vagy gyermeteg grafo-mániának tulajdonítani, hogy valaki egy páratlan finomságú fejedelmi készletet hevenyészett beütésekkel, karcolásokkal megrongáljon. Ide kívánczik az a megjegyzés is, hogy az egyetlen dekoratívnak szánt felirat, a No 8-as szilke felirata is utólagosan felforrasztott aranylemezen van, a poncolt felirat pedig ide nem illő durva karcolással van előrajzolva. Csak a fejedelmi tulajdonos által is támogatott indokoltság adhatott erre alapot. Ilyen lehetett egy szigorú előírásokkal szabályozott használat. Erre a korabeli protokoll és szokások, esetleg vallások adhatnak magyarázatot. Például a személyhez kötődő tulajdonra vonatkozó kizárólagosság, a templomi liturgikus edények használatának szabályai illetőleg a judaizmus különleges konyhai és étkezési előírásai.

Az első kettőnek esetünkben nem látszik értelme, a harmadik lehetőséget azonban érdemes megvizsgálni. Ennek esélyei a kelet-európai sztyeppei történelemben egykor jelentős kazár birodalomhoz köthetők. A török nyelvű kazárok fennhatóságuk alá vonták az onogurokat, bolgárokat, csuvasokat és mások között a magyarokat is. Ismert történeti tény az is, hogy a kazárok vezetői a bizánci ortodoxia és az iszlám szorítása között egyensúlyozva a VIII. század második felében, vagy a IX. század elején felvették a zsidó vallást. Ha ez nem is gyökerезhetett meg mélyen a kevert etnikumú konglomerátumban, a papi fejedelemnek, a kagánnak (v. ö. Cohen, ami a papi nemzetségre utal) a judaizmus vallási előírásainak külsőségeihez – így a konyhai és étkezési előírásokhoz – kényszeresen ragaszkodnia kellett.

A zsidó vallási előírások talán legismertebb része a szigorú étkezési törvények együttese:²¹ mely állatok fogyaszthatóak és melyek nem, hogyan kell ezeket fogyasztásra alkalmassá tenni, továbbá a hús valamint a tej és tejtermékek elkülönítése. Vannak egyébként semlegesnek minősülő ételek, amelyeket akár húsos, akár tejes ételekkel lehet együtt készíteni és enni. A Talmud a tejes és húsos ételek, edények keverésére vonatkozó tilalmat részletesen kifejti. A tejes és húsos ételeket szigorúan el kell különíteni egymástól. Tilos ezeket együtt főzni, enni, felszolgálni. A húsos ételek készítéséhez használt edényekben tilos tejes ételeket készíteni. Az „összekevert” edény azonnal alkalmatlanná válik további használatra, a benne készített ételt tilos elfogyasztani. Tehát nem csak a húsos és tejes ételeket, hanem ezek edényeit is szigorúan el kell különíteni, még mosogatni sem szabad ez utóbbiakat együtt. – Ez már elegendő indoknak tűnik arra, hogy az edényeket megjelöljék. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a felirat legtöbb esetben az edény alján van, vagyis csak akkor lehet megnézni, ha üres²² és felfordítjuk, – akkor kizárható, hogy köszöntő, fohász, a tulajdonost illető szöveg vagy jókívánság stb. lenne. De célszerűen szólhat a személyzetnek, – az edények előírásos kezelésére és lehetséges tartalmára ad eligazítást.

Ha a csatolt táblázat segítségével áttekintjük a feliratok tartalmát, nem találunk el-
lentmondást. A feliratok mindegyike utal arra, hogy mi kerülhetett az edénybe. Legtöbbjük a judaizmus vonatkozásában semleges használatú. A kumisz, savó felirat

viszont egyértelműen utal a No 5 jelű korsó tejes használatára. A No 15 és No 16-os jelű tálkák, amelyek vad étek felszolgálására voltak szánva, egyértelműen húsosak. Tehát a No 5 jelűvel való együtt kezelésük mind az edényeket mind a bennük felszolgált italt vagy ételt alkalmatlanná, használatra illetve fogyasztásra tiltottá tette volna. Érdekes még a No 6 korsó felirata, ami a víz szűrésére utal. A Talmud szerint a legajánlottabb az esővíz ivása. Ha az esővíz gyűjtő nem fedett vagy nem túl tiszta, a vizet természetesen szűrni kell. A szűrt víz fogyasztása így szintén a kagán által felvett vallás előírására utalhat.

Ellenvetésként felmerülhet, hogy a fejedelmi kincsen előfordulnak állatábrázolások, pedig a zsidóknak tiltották az ember- és állatábrázolást. Ezt azonban nem kellett olyan szigorúan venni, mint azt a bizánci képrombolók tették. Csak a szoborszerű, faragott kép, a bálványimádás tárgyként felfogható ábrázolás volt a tilos. Ornamentális jellegű, vagy képszerű ábrázolás előfordul a zsidó művészetben. Jézus is ránézett a császár képére az adógarason. A szoborszerű formálások, nagyobb képek csak a fejedelemszony készletén vannak. A fejedelemén csak három kicsi ornamentális jellegű állat domborítás van, ami tehát vallásilag nem volt tiltott.

Ha bárki is arra gondolna, hogy tabudöntögető vagyok, s nem járok helyes úton, emlékeztetnem kell, hogy türknek nevezett magyarok és a kazárok (kabarok) sztyepei kapcsolata nem tagadható. Ismert történeti tény az is, hogy a kazárok csatlakoztak a judaizmushoz. Három törzsük pedig belépett a magyar törzsszövetségbe.

Nem kell különösebb fantázia ahhoz, hogy elképzeljük, hogy a magyar törzsszövetséghez csatlakozó kabar fejedelem hozta magával a kincset, amelyre a kevert etnikumú kazár udvar személyzete több nyelven felvéselte a használatnak a papi fejedelmi konyhának fontos, szigorú megkülönböztetéseket. Természetesen az általában idegen udvartól kikért fejedelemszonyra a merev szabályok nem voltak kötelezők, így az ő készlete sem a használat rovásírásos utasításait nem tartalmazza, s a sztyepei hitvilágra vonatkozó gazdag ábrázolásokat sem kellett nélkülöznie.

IRODALOM

- BÁLINT 2011. BÁLINT Csanád: Kik voltak az avarok? In: Rubikon 2011/11. 4-21.
- DIENES 1970. DIENES István: Magyar Művészettörténet I. Budapest 1970.
- DIENES 1972. DIENES István: A honfoglaló magyarok. Budapest 1972.
- DIENES 1974. DIENES István: A honfoglaló magyarok. Második kiadás, Budapest 1974.
- FÉNYES 2010. FÉNYES Balázs: Zsidó folklór és a rabbinikus hagyomány. In: Hacofe, az OR-ZSE vallástudományi Folyóirata, 2. Tematikus szám: MMX Vol II. Nr. 1. Budapest 2010.
- HOSSZÚ 2012. Gábor HOSSZÚ: Heritage of Scribes – The Relation of Rovas Scripts to Eurasian Writing Systems. Budapest 2012.
- HOSSZÚ–ZELLIGER. HOSSZÚ–ZELLIGER: Többnyelvű feliratok a Nagyszentmiklósi aranykincsen. Magyar Nyelv 110. 2014. 177-195.
- FODOR 2011. Fodor István: Az idő mérlegén, László Gyula életműve, 1910–1998. In: Rubikon 2011/11. 22-27.
- LÁSZLÓ–RÁCZ 1977. LÁSZLÓ Gyula–RÁCZ István: A nagyszentmiklósi kincs. Corvina (Budapest) 1977.
- MÁTÉ 2001. MÁTÉ Zsolt: A székely rovásírás latin rejtélye. In: Nyelvtudományi Közlemények, MTA Nyelvtudományi Intézet Budapest 2001. 186-192.
- MNM 2002. Magyar Nemzeti Múzeum 2002. Főszerk. Kovács Tibor: Az avarok aránya – A nagyszentmiklósi kincs. Helikon Kiadó (Budapest) 2002.
- PÁLFY 1987. PÁLFY Miklós: Hozzászólás a szarvasi-nagyszentmiklósi írás megfejtési kísérleteihez. In: Életünk 1987/8. 778-791.
- SZELP 2011. SZELP Szabolcs: A Nikolsburgi ábécé szerzősége és keletkezési ideje művelődéstörténeti megjegyzésekkel. In: Magyar Nyelv 2011. 4. szám. 407-428.
- VÉKONY 1987.a. A nagyszentmiklósi rovásfeliratok. In: VÉKONY Gábor: Későnépvándorlaskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében. Életünk könyvek (Szombathely) 1987, 31-55.
- VÉKONY 1987.b. A szarvasi tütartó rovásfelirata. In: VÉKONY Gábor: Későnépvándorlaskori rovásfeliratok a Kárpát-medencében. Életünk könyvek 1987, 56-73.

JEGYZETEK

- 1 FODOR 2011. 25. old.
- 2 PÁLFY 1987.
- 3 HOSSZÚ 2012. 17-99. old.
- 4 MÁTÉ 2001. Sajnos a rovás-téma hozzáértőinek és hozzá-nemértőinek egy része félreértette tézisesemet, hogy t. i. az ábécébe került *tprus* bejegyzés nem hangértéket jelöl. – Nem zár ki, és nem is erősít meg semmilyen hangértéket, hanem latin rövidítés (*temporius*), ami pusztán arra utal, hogy a melléte álló rovásjel egy korábban használatos forma volt. Úgy látszik érzékenységet sértettem, mert megállapításom nem lett túl népszerű. Szelp Szabolcs írása (SZELP 2011. 409, 413-414) később igazolta, hogy az ábécé lejegyzője – 1578 és 1607 között – lapszéli jegyzeteiben valóban rengeteg ilyen és hasonló középkori latin rövidítést használt.
- 5 VÉKONY 1987.a.
- 6 HOSSZÚ 2012. 125-135.
- 7 LÁSZLÓ–RÁCZ 1977. 192, 166. old
- 8 VÉKONY 1987.a. 31. old.
- 9 BÁLINT 2011. 4-5. old.
- 10 In: LÁSZLÓ–RÁCZ 1977. 29. old.
- 11 Bálint Csanád nyilatkozata, Kossuth rádió, Mindennapi tudomány. 2006.01.19-én 12:25.
- 12 MNM 2002. 30. old.
- 13 MNM 2002. 31. old.
- 14 BÁLINT 2011. Passim
- 15 HOSSZÚ 2012. 51-52. old.
- 16 DIENES 1970. 42. old. és DIENES 1972. 73. old. Idézi LÁSZLÓ–RÁCZ 1977. 31. old.
- 17 VÉKONY 1987.a. 32-36. old. passim
- 18 DIENES 1974. 67. old.
- 19 A Hampel-féle írásképekből úgy tűnik, hogy kétszer szerepel ugyanaz a szöveg a No 8-as szilkén, de nem találtam olyan képet, amelyiken mindkettő látható lett volna.
- 20 VÉKONY 1987.a. 48. old.
- 21 FÉNYES 2010. Passim
- 22 HOSSZÚ–ZELLIGER 190. old.

Metamorfózis

Ébresztő